

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 398.87–055.2–058.214

Язон Гєда
(Ізраїль)

СЛОВ'ЯНСЬКІ ЕПІЧНІ ПІСНІ ПРО ЖІНОК-ПОЛОНЯНОК ¹

У статті йдеться про південнослов'янські епічні пісні, які розповідають про долю жінок, захоплених у полон під час військових дій. Їх долі складаються або добре (вони виходять заміж за своїх загарбників, тобто ворогів), або погано: з них знущаються. Іноді жінки кінчають життя самогубством, а іноді їм вдається втекти.

Ключові слова: південні слов'яни, пісні, доля, жінки, полон.

This article is devoted to South Slavic songs which outline the fate of women who became a war prisoners. Their fate is either positive (they get married) or negative (they are tormented). In some cases they commit suicide or succeed to flee.

Key words: South Slavs, songs, fate, women, captivity.

Останнім часом ми працюємо над створенням типологічного покажчика епічних пісень. Матеріалом дослідження обрано епос південних слов'ян [Jason 1993, 1998]. Не всі з близько 5000 опрацьованих текстів належать до епічних пісень: лише 36 з них описують долю жінок, які потрапили в полон. Такі пісні не становлять окремого жанру, адже частина з них – це плачі (див. модель 3), інші близькі до новелістичних опові-

¹ Вперше надрукована англійською мовою у зб.: *Folklore in 2000. Voces Amicorum Guilhelmo Voigt Sexagenario*, ed. by I. Nagy and K. Verebélyi. – Budapest, 2000. – P. 42–50.

дей (моделі 1, 2, 4, 5, 6), деякі набувають рис священної легенди, бо розповідають про дів-мучениць (модель 6).

«Моделі» побудовані за принципом, запропонованим Анті Аарне, згідно з яким тип сюжету визначається як стабільна послідовність подій, що зберігається в традиції [Aarne 1910; Aarne-Thompson 1927 & 1961; Jason n.d.]. Тут використано нейтральний термін «модель», оскільки ця група пісень не належить до якогось чітко визначеного жанру, і тому ми не пропонуємо її як категорію для ширшої класифікаційної схеми. Це лише побіжні результати роботи з класифікації епосу, які окреслюють групу тем для подальшого вивчення. У розглянутих текстах можна виділити шість моделей, які побудовані за загальною «сукупністю змістів» (описані нижче в Додатку – Показчик).

Ми обережно ставимося до вживання терміну «балада», оскільки є розходження в його тлумаченні. До класифікації всього корпусу пісень південних слов'ян ми вводимо концепцію «пісні про сімейний конфлікт» як тимчасове визначення, яке згодом потребуватиме пояснення. В історіях про жінок-полонянок сімейний конфлікт з'являється лише в деяких текстах, у випадках, коли родина вирішує, чи прийняти назад збезчещену полонянку, і якою буде доля народжених від гвалтівника дітей – у випадку шлюбу з викрадачем (див. моделі 4 та 5). У моделі 6, де йдеться про жінок-мучениць, присутні етнорелігійні та соціальні, а не сімейні конфлікти (див. додаток –показчик А.1); соціальний конфлікт: розділи А.2, А.3 (пор. тему жінок-мучениць у кн.: [Jason 1985; Avishur et al. 1995]).

Сторонами конфлікту виступають слов'яни-християни, які зазнають утисків з боку мусульман – турків, татар чи слов'ян, грабіжників з будь-якої етнічної групи (такої, як соціально принижені парії – цигани). Пісні виконуються (чи записуються) зі слів слов'ян-християн, отже вони стають самоіден-

тифікаційним «ми», пригнобленою, постраждалою стороною. «Інша сторона», «вони», «гнобителі», «вороги» виступають супротивниками, з якими ведеться боротьба (модель 4, розділ F.2); в інших випадках викрадач чи загарбник залишається непокараним (моделі 3, 5 та 6) або навіть постає у позитивному ключі (моделі 1 та 2). Отже, у досліджених текстах відсутня певна єдина модель поведінки викрадача, так само, як і єдина модель ставлення до нього. Очевидно, це відповідає реаліям того часу: жінок забирали в полон грабіжники та мародери з оттоманського війська, а міг викрасти й могутній мусульманський вельможа. У більшості випадків доля полонених жінок була тяжкою. Типовий образ дівчини-християнки в корчмі у героїчних піснях походить саме від таких жінок, яких спершу викрали мусульмани, а потім зреклися рідні. Родичі не прийняли б їх додому, жоден християнин не одружився б з такою збездещеною дівчиною, отже вони могли вижити лише як повії при корчмі.

Сподіваємося, що ця невелика розвідка поглибить наші знання на терені усної епічної творчості південних слов'ян.

ДОДАТОК

Показчик

А. Дівчина/жінка потрапляє до рук чоловіка-нелюба.

А.1. Вороги (турки/татари, християни) (1.1) беруть у полон (під час набігу) або (1.2) викрадають (1.3) жінок, (1.4) одну жінку, (1.5) дівчину, (1.6) молоду матір (усі моделі).

А.2. Грабіжники викрадають дівчину просто під час весілля (моделі 4, 6).

А.3. Залицяльник-нелюб (соціально низького стану – циган) виграє змагання претендентів на руку дівчини (моделі 4, 6).

В. Дії родичів жінки.

В.1. Родичі пропонують викуп за неї (модель 1).

В.2. Родичі хочуть знати, якою буде її доля в полоні: чи вона стане рабинею (служницею для чорної роботи), чи жінкою викрадача (господинею в його оселі) (модель 1).

С. Загарбник погано поводитьься з полоненою жінкою.

С.1. Викрадач відмовляється від викупу за полонену жінку (модель 1).

С.2. Загарбник жорстоко поводитьься з полоненою жінкою.

С.2.1. Загарбник змушує молоду матір покинути своє дитя (немовля) у лісі напризволяще, дитина помирає або її з'їдають дикі звірі (модель 3).

С.2.2. Загарбник убиває дитину полоненої матері (модель 3).

С.2.3. Загарбник (а) гвалтує полонену жінку, і (б) вона народжує дитину (моделі 4, 5).

С.2.4. Турецький загарбник катує полонену християнку, вимагаючи навернення її до ісламу (модель 6).

Д. Викрадач добре поводитьься з полоненою жінкою.

Д.1. Викрадач (а) бере шлюб з полоненою жінкою, (б) вона навертається в його релігію та стає господинею в його домі (царицею) (моделі 1, 4).

Д.2. Викрадач не гвалтує полонену жінку (модель 2).

Д.3. Викрадач виявляє милосердя до полоненої жінки:

Д.3.1. Коли (а) після кількох годин у полоні жінка плаче, (б) він запитує – чому, й отримує (в) відповідь: у неї дома залишилася мала дитина (модель 2).

Д.3.2. Коли (а) після тривалого перебування у полоні жінка плаче, (б) він запитує – чому, й отримує (в) відповідь: вона тужить за домом та батьками (модель 2).

Е. Полонена жінка відновлює контакт зі своєю родиною.

Е.1. Після того, як жінка навернулася в релігію викрадача, вийшла за нього заміж та народила дітей, (а) вона посилає вісточку родині або їде провідати рідних, (б) батьки радіють (модель 1).

Е.2. Після того, як загарбник кидає її (див. також F.3), (а)

вона (з дитиною) повертається до своєї родини, (б.1) але родичі проганяють її, або (б.2) сім'я приймає її (в). Вона просить милості для своєї дитини, яку вона народила від загарбника (г.1), але родичі вбивають її дитину (це може бути умовою її прийняття до родини), або (г.2) родичам шкода дитини (модель 4, 5).

Е.3. Брат, (а) який вирушає на пошуки викраденої сестри, знаходить її (б). Щасливе впізнання (сестра впізнає брата) (модель 4).

Е. Звільнення полоненої жінки.

Е1. Милосердний викрадач (а) звільняє полонену, і (б) вдячна жінка клянеться стати йому сестрою в Господі (модель 2).

Е.2. Родичі жінки звільняють її (вбивають загарбника) (модель 4).

Е.3. Жорстокому загарбнику набридла жінка й він виганяє її з дітям жебракувати (модель 5).

Е.4 Полонена жінка втікає (модель 4).

Е.5. Мучениця.

Е.5.1. Закатована жінка помирає від тортур (модель 6).

Е.5.2. Полонена/викрадена жінка накладає на себе руки: вона (1) хитрістю отримує ножа (щоб «порізати яблуко») або (2) дістається води («щоб умитися») і вбиває себе ножем чи топиться (модель 6).

Е.5.3. Коли молоду матір змушують покинути своє немовля в лісі, вона помирає з горя (модель 3).

Модель 1. Полонена жінка виходить заміж за викрадача

А.1. Вороги (турки/татари, християни) (1.1) беруть у полон (під час набігу) або (1.2) викрадають (1.3) жінок, (1.4) одну жінку, (1.5) дівчину.

В.1. Родичі пропонують викуп за неї.

С.1. Викрадач відмовляється від викупу за полонену жінку.

В.2. Родичі хочуть дізнатися, якою буде її доля в полоні: чи вона стане рабинею (прислужницею для чорної роботи), чи жінкою викрадача (хазяйкою його оселі).

D.1. Викрадач (а) бере шлюб з полоненою жінкою, (б) вона повертається в його релігію та стає господинею його дому (царицею).

E.1. Після того, як жінка повернулася в релігію викрадача, вийшла за нього заміж та народила дітей, (а) вона посилає вісточку родині або їде провідати рідних, (б) батьки радіють.

Тексти

Mil, no. 70: A.1 (l.1) (1.5), B.2, D.1, E.1.

Mil, no. 116: A.1 (AaTh 516B), B.2, E.1.

Mil, no. 132: A.1 (l.1) (1.5), D.1, B.1, C.1, E.1.

HNP V, no. 83: C.2.3, D.1 (l), E.2 (c).

A-~~с~~-V.no. 5: = Mil, no. 70.

SbNU, no. 249 (ряд. 15–26): A.1 (l.1) (1.5), E.1.

Модель 2. Полонена жінка стає викрадачеві сестрою в Господі

A.1. Вороги (турки/татари, християни) (1.1) беруть у полон (під час набігу) або (1.2) викрадають (1.3) жінок, (1.4) одну жінку, (1.5) дівчину.

D.2. Викрадач не гвалтує полоненої жінки.

D.3. Викрадач виявляє милосердя до полоненої жінки:

D.3.1. Коли (а) після кількох годин у полоні жінка плаче, (б) він запитує чому, й отримує (в) відповідь: у неї вдома залишилася мала дитина.

D.3.2. Коли (а) після тривалого перебування в полоні жінка плаче, (б) він запитує – чому, й отримує (в) відповідь: вона тужить за домом та батьками.

E.1. Милосердний викрадач (а) звільняє полонену і (б) вдячна жінка клянеться стати йому сестрою в Господі.

Тексти

Mil, no. 158: A.1 (l.1) (1.6), D.2, D.3.1, Fl (a).

P-~~с~~-L, no. 24 (ряд. 815-943): A.1 (l.1) (1.5), D.2, D.3.2.

P-~~с~~-L, no. 31 (ряд. 675-705): = *P-~~с~~-L*, no. 24.

Модель 3. Молоду матір

змушують покинути своє дитя

A.1. Вороги (турки/татари, християни) (1.1) беруть у полон (під час набігу) або (1.2) викрадають (1.6) молоду матір.

C.2.1. Загарбник змушує молоду матір покинути своє дитя (немовля) у лісі напризволяще, дитина помирає або її з'їдають дикі тварини.

C.2.2. Загарбник убиває дитину полоненої матері.

F.5.3. Коли молоду мати змушують покинути своє немовля в лісі, вона помирає з горя.

Тексти

SNP V, no. 691: A.3, C.2.1, F.5.3.

Mil, no. 136: A.1 (l.1) (1.6), C.2.1.

Mil, no. 653: A.1 (l.1) (1.6), C.2.2.

HNP V, nos 161-162: A.1, C.2.1, F.5.3.

HNP X, no. A-79: A.3, C.2.2, F.5.3.

HNPX, no. B-3: A.1 (l.1) (1.6), F.5.3.

A-~~с~~-V, no. 43: A.1 (l.1) (1.5) (1.6), C.2.1.

A-~~с~~-V, no. 45: A.1 (l.) (1.5) (1.6), C.2.1.

Модель 4. Полонена жінка втікає

A.1. Вороги (турки/татари, християни) (1.1) беруть у полон (під час набігу) або (1.2) викрадають (1.3) жінок, (1.4) одну жінку, (1.5) дівчину.

A.2. Грабіжники викрадають дівчину просто з її весілля.

C.2.3. Загарбник (а) гвалтує полонену жінку і (б) вона народжує дитину.

D.1 Викрадач (а) бере шлюб із полоненою жінкою, (б) вона навертається у його релігію і стає господинею його дому (царицею).

E.3. Брат, (а) який вирушив на пошуки викраденої сестри, знаходить її, (б) щасливе впізнання (сестра впізнає брата).

F.4. Полонена жінка втікає.

F.2. Родичі жінки звільняють її (вбивають загарбника).

E.2. Після того, як загарбник кидає її, (а) вона (з дитиною) повертається до своєї родини, (б.1) але родичі проганяють її або (б.2) сім'я приймає її (в). Вона просить милості для своєї дитини, яку вона народила від загарбника (г.1), але родичі вбивають її дитину (це може бути умовою її прийняття до родини), або (г.2) родичі жаліють дитину.

Тексти

Vogjić. no. 93: A.1, F.4.

SNP n, no. 96 (ряд. 1–30, 98–141, 151–169): A.1 (l.1) (1.5), D.1, E.3, E.2 (a), F.2, E.2 (b.2) (c)(d.1).

A-ǂ-V, nos. 6 and 81: A.2, C.2.3, F.4, E.2 (a), F.2, E.2 (c).

Модель 5. Замучену жінку виганяють

A.1. Вороги (турки/татари, християни) (1.1) беруть у полон (під час набігу) або (1.2) викрадають (1.3) жінок, (1.4) одну жінку, (1.5) дівчину.

C.2.3. Загарбник (а) гвалтує полонену жінку і (б) вона народжує дитину.

F.3 Жорстокому загарбнику жінка обридла й він виганяє її з дітям жебракувати.

E.2. Після того, як загарбник кидає її (див. також F.3), (а) вона (з дитиною) повертається до своєї родини, (б.1) але родичі проганяють її, або (б.2) сім'я приймає її (в). Вона просить милосердя для своєї дитини, яку вона народила від загарбника, (г.1) але родичі вбивають її дитину (це може бути

умовою її прийняття до родини) або (г.2) родичі жаліють дитину.

Тексти

Mil, no. 79: A.1 (l.1) (1.5), C.2.3, F.3, E.2 (a) (b.1) (b.2) (d.1).

Mil, no. 131 (ряд. 2-60): A.1 (l.1) (1.5), C.2.3, F.3, E.2 (a) (b.1) (b.2).

Mil.no. 176: A.1 (l.1) (1.5), F.3.

Модель 6. Діва-мучениця

A.1. Вороги (турки/татари, християни) (1.1) беруть у полон (під час набігу) або (1.2) викрадають (1.3) жінок, (1.4) одну жінку, (1.5) дівчину.

A.2. Грабіжники забирають дівчину просто з її весілля.

A.3. Залицьяльник-нелюб (соціально низького стану – циган) виграє змагання претендентів на руку дівчини.

C.2.4. Турецький загарбник катує полонену християнку, вимагаючи, щоб вона навернулася до ісламу.

F.5.1. Закатована жінка вмирає від тортур.

F.5.2. Полонена/викрадена жінка накладає на себе руки: вона (1) хитрістю отримує ножа (щоб «порізати яблуко»), або (2) дістається води («щоб умитися») та вбиває себе або топиться.

Тексти

Vogišić, no. 126 [A.3], F.5.2 (2).

SNP 1,1 p. 651: A.3, C.2.4, F.5.2.

SNP I, no. 721 (ряд. 26-46): A.1 (1.2) (1.5), F.5.2 (2).

SNP I, no. 722 (ряд. 14-23): A.1 (1.2) (1.5), F.5.2 (2).

Mil, no. 71 (ряд. 20-56): A.3, F.5.2 (l).

Mil, no. 74: A.1 (l.1) (1.5).

Mil, no. 75: A.1 (1.1) (1.5), F.5.2.

Mil.no. 78: C.2.4, F.5.1.

Mil, no. 107 (ряд. 32-55): A.1 (l.1) (1.5), F.5.2 (l).

Mil, no. 174: A.1 (l.l) (1.5), F.5.2(l). HNP V, no. 129: A.1, F.5.2.
HNP VI, no. 6 (ряд. 98–106): A.1 (l.l) (1.4), F.5.2 (2).
HNP VI, no. 52:F.5.1.
HNP VI, no. 106: A. 3.
HNP VII, no. 358: A.1 (l.l) (1.4), F.5.2 (2).
A-~~с~~-V, no. 53 (ряд. 36–71): = *Mil*, no. 107.
A-~~с~~-V, no. 56: = *Mil*, no. 78.
SbNU, no. 316 (ряд. 50–69): A.3, F.5.2 (2).
SbNU, no. 394: A.2, F.5.2.
SbNU, nos. 395-396: A.2, F.5.2 (l).

ЛИТЕРАТУРА

Aarne A. Verzeichnis der Märchentypen // FF Communications. – Helsinki, 1910.– No. 3.

Aarne A., Thompson S. The Types of the Folk-Tale. A Classification and Bibliography // FF Communications 1927. – Helsinki. – No. 74; 2nd ed., FF Communications. – Helsinki, 1961. – No. 184.

A-&-V- Angelov B., Hristo V. (ed.) Trem na b"lgarskata narodna istoričeska epika. – Sofia, 1939.

Avishur Y., Jason H., Jussay P. The Jewish Beauty and the King: Story and History // ELO-Estudios Literatura Oral, 1995.

Bogišić V. (ed.) Narodne pjesme. – Beograd, 1878.

HNP - Broz I., Bosanac S., Marjanović L., Andrić N. (ed.) Hrvatske narodne pjesme. 10 vols. – Zagreb, 1896–1942.

Jason H. The Jewish Beauty and the King. Coherence in Folk-tales. Preliminary sketch of a model // Text Connexity, Text Coherence, by G. Sözcü ed., – Hamburg, 1985.

Jason H. A Model for the Surface Level of Narration of the Theme «Combat» in South Slavic Epic Songs // Narodna Umjetnost, 1993.

Jason H. Index of Content Types for Oral Epics: A Report // The Present-Day Importance of Oral Traditions, ed. W. Heissig; R. Schott. – Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1998.

Blgarski narodni pesni (3rd cd., cd. by M. Arnaudov). *Mil* - Miladinovci (Bratja Miladinovci, D. and K.) (collec.and ed.)– Sofia. – Ed. pr. 1861. – Zagreb, 1942.

Serbocroatian Heroic Songs/Srpskohrvatske junačke pjesme. P-&-L – Parry M. (collector) and A. B. Lord (editor and translator). 2 vols. – Cambridge; Belgrade, 1953–54.

Blgarski junaški epos. Sbornik za Narodni Umotvorenija i Narodopis, SbNU - Romanska C, Angelova R., Bogdanova G., Stoian J. and Stojkova S. (collectors and editors). vol. 53. – Sofia, 1971.

Srpske narodne pjesme. SNP - Karadžić. V. S. (collector and editor). 9. vols. Many editions: ed. pr. vols. I–IV: 1841–1862, Vienna; vols. V–IX: 1898–1902, Belgrade. Here used vol. I–IV. – Belgrade, 1969; vols. V–IX. – Belgrade, 1935–1936.

Переклад з англійської Є. Ліхтенштейна

В статье речь идет о южнославянских типах песен, которые рассказывают о судьбах женщин, захваченных в плен во время военных действий. Их судьбы складываются либо хорошо (они выходят замуж за своих захватчиков, то есть врагов), либо плохо: над ними издеваются. Иногда женщины кончают жизнь самоубийством, а иногда им удаётся бежать.

Ключевые слова: южные славяне, песни, судьба, женщины, плен.